

Зборник на трудови бр.16

**НАЦИОНАЛНА УСТАНОВА
ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ
НА КУЛТУРАТА
И МУЗЕЈ – БИТОЛА**

ISSN 0351-1774

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ

**БИТОЛА
2012**

**ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ НА
Н.У. ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ
НА КУЛТУРАТА
И МУЗЕЈ – БИТОЛА**

Претседател на редакциски одбор:
Александар Литовски

Членови на редакциски одбор:
Лиљана Христова
Викторија Момева Алтипармаковска
Ристо Палигора
Зоран Алтипармаков

Технички секретар: Владо Ѓоревски

Превод на англиски: Силвана Петрова Насух
Лектор: Стево Гаџовски
Компјутерска подготовка: Јове Парговски
Печати: Гутенберг Битола

Со мислење на Министерството за култура на Република Македонија, списанието Зборник на трудови на Заводот за заштита на спомениците на културата и музеј Битола е ослободено од плаќање на данок на промет.

СОДРЖИНА:

Александар Миткоски ТРИ НОВИ ПРАИСТОРИСКИ ЛОКАЛИТЕТИ ОД ПРИЛЕПСКО.....	7
Душко Темелкоски, Александар Миткоски АНТИЧКО МАКЕДОНСКИ ЛОКАЛИТЕТИ ВО ПРИЛЕПСКИОТ РЕГИОН	19
Снешка Лакалиска УНИКАТНА ПОКЛОНИЧКА ИКОНА НА ПЛАТНО ВО СОБОРНИОТ ХРАМ “СВ.ДИМИТРИЈА”, БИТОЛА, ПРВА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК	39
Драган Георгиев БИТОЛЧАНИ ВО ВИОРОТ НА БАЛКАНСКАТА ВОЈНА - БИТОЛЧАНИ ВКЛУЧЕНИ ВО МАКЕДОНСКО- ОДРИНСКОТО ОПОЛЧЕНИЕ (1912-1913).....	51
Александар Литовски МАКЕДОНСКОТО НАЦИОНАЛНООСЛОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕЊЕ ОД ВАРДАРСКИОТ ДЕЛ И МАКЕДОНСКОТО НАЦИОНАЛНО ПРАШАЊЕ ВО ЕГЕЈСКИОТ ДЕЛ НА МАКЕДОНИЈА (АВГУСТ - СРЕДИНАТА НА ОКТОМВРИ 1944 ГОДИНА).....	63
Рубинчо Белчески МЕМОРИЈАЛЕН МУЗЕЈ „11 ОКТОМВРИ 1941“ – ПРИЛЕП.....	79
Никола Миновски ХЕРОИНИТЕ ОД СЕЛО ЛЕРА, БИТОЛСКО.....	91
Катерина Мирчевска, Љубица Јанчева ДЕТСКИОТ ДОМ „ЛАЗО ТРПОВСКИ“ ВО БИТОЛА: ЕДНА НОВА АДРЕСА НА ДЕЦАТА ЕВАКУИРАНИ ОД ГРЦИЈА.....	103
Македонка Митрова МИРЦШТЕШКИТЕ РЕФОРМИ ОД 1903 ГОДИНА: ПОДГОТОВКА ЗА ПОДЕЛБА НА ОСМАНЛИСКА МАКЕДОНИЈА И СОЗДАВАЊЕ НА АЛБАНСКАТА ДРЖАВА	115
Роберто Тајковски ГЕРМАНСКИТЕ АКТИВНОСТИ ЗА ОРГАНИЗИРАЊЕ НА МЕСНАТА САМОЗАШТИТА НА МАКЕДОНЦИТЕ ВО ЕГЕЈСКИОТ ДЕЛ НА МАКЕДОНИЈА ВО 1944 ГОДИНА	127

Елизабета Павковиќ МУЗЕОЛОШКИ ОСВРТ НА НА ТЕМАТСКАТА ИЗЛОЖБА „СВИЛЕНА НИШКА“.....	141
Мери Стојанова ПРАЗНУВАЊЕ НА СЕЛСКАТА СЛАВА ВО ПРЕСПА -ТРАДИЦИЈА И ОРГАНИЗАЦИЈА ВО СОВРЕМЕНИ УСЛОВИ	151
Драгица Чекоровска НАРОДНАТА АРХИТЕКТУРА ВО ПОВАРДАРИЕТО.....	165
Зоран Алтипармаков, Надежда Ѓеоргиева УРБАНИОТ РАЗВОЈ НА ГРАДОТ БИТОЛА ВО КОНТЕКСТ СО ИСТОРИСКО УРБАНИОТ РАЗВОЈ НА СТАРАТА БИТОЛСКА ЧАРШИЈА.....	169
Славица Крстиќ ДВОЈНА ЦРКВА ВО СУВ ОРАХ, КУМАНОВСКО, (СВ. ЃОРЃИ И СВ. НИКОЛА).....	195
Ефросинија Паревска ТРАДИЦИОНАЛНАТА АРХИТЕКТУРА ВО СЕЛО МОКРЕНИ, ЛЕРИНСКО, Р. ГРЦИЈА – СЛИЧНОСТИ ВО ТРАДИЦИОНАЛНАТА АРХИТЕКТУРА ВО ПЕЛАГОНИСКИОТ РЕГИОН, РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА.....	215
Ѓорѓи Димовски - Цолев БАЛКАНСКИТЕ И ПРВАТА СВЕТСКА ВОЈНА ВО МАКЕДОНИЈА И ФИЛАТЕЛИЈАТА.....	219
Лидија Достовска СОСТОЈБАТА НА ДВИЖНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО ВО НУ ЗАВОД И МУЗЕЈ – БИТОЛА.....	235
Владо Ѓорески ОСВРТИ: БАЛКАНСКИ ПАРАЛЕЛИ - ДАДО ЃУРИЌ, БАЛКАНСКИОТ ПРОРОК И МОНУМЕНТАЛНОСТА КАЈ ДУШАН ЦАМОЃА	243

Вовед

Почитувани читатели!

Почитувани колеги!

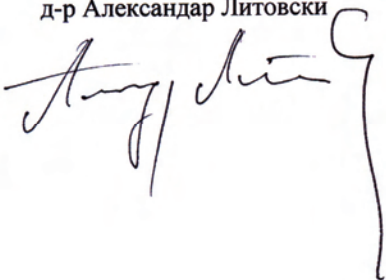
Сметајќи дека публикувањето на стручни и научни трудови од областите поврзани со заштитата и презентацијата на движното и недвижното културно наследство, односно од музеологијата, археологијата, историјата, историјата на уметноста, етнологијата, фолклористиката... и другите сродни дисциплини, е од исклучителна важност за запознавање на јавноста со достигнувањата во овој сегмент од културното и научното живеење, по неколкугодишна пауза, решивме да издадеме нов број од "Зборник на трудови" на Националната установа - Завод за заштита на спомениците на културата и музеј - Битола.

Ова списание има за цел да промовира изворни материјали или сознанија кои ќе бидат стручно и научно издржани и ќе придонесат за објективно согледување на одредени прашања и проблеми од научните области на кои се однесуваат. Настојваме во целост да ја испочитуваме традицијата на "Зборникот на трудови", што значи дека во овој шеснаесетти број ги задржуваме графичките и техничките перформанси кои списанието ги има од почетокот на неговото издавање во далечната 1979 година.

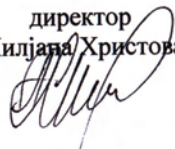
Со искрена надеж дека ќе бидеме во можност и во наредните години континуирано да продолжиме да го издаваме ова наше стручно списание, колегите од сродните стручни институции, но и оние од пошироката научна заедница во Република Македонија, ги повикуваме на активна соработка, а на читателите им изразуваме благодарност за вниманието кои ни го укажуваат!

Битола, 2012 година

Председател на Редакцискиот одбор
д-р Александар Литовски

директор
Лилјана Христова

Роберто Трајковски¹

ГЕРМАНСКИТЕ АКТИВНОСТИ ЗА ОРГАНИЗИРАЊЕ НА МЕСНАТА САМОЗАШТИТА НА МАКЕДОНЦИТЕ ВО ЕГЕЈСКИОТ ДЕЛ НА МАКЕДОНИЈА ВО 1944 ГОДИНА

Апстракт: Иако организирањето на месната самозаштита на Македонците во Егејскиот дел на Македонија или т.н. „Охрана“ („Заштита“) за време на Втората светска војна како историски проблем во македонската и балканските историографии на директен или индиректен начин повеќе пати е обработен, германската документација нуди доста сознанија за нејзиното организирање, структура, вооружување, бројна состојба и борбена ефективност, со кои може да се проникне во нејзината природа и карактер.

Клучни зборови: Егејскиот дел на Македонија, 1944 година, команда „Солун-Егеј“, Група армии Е, „Охрана“, Костурско, Леринско, Воденско.

По неуспешниот обид, од крајот на 1943 година, да организираат месни СС доброволни македонски групи во Егејскиот дел на Македонија, за борба против единиците на НОВ и ПОМ, на што најостро ќе се спротистават нивните бугарски сојузници за што опширно пишува проф. д-р Марјан Димитријевски во неговото дело „Политиката на Третиот Рајх кон Македонија 1933-1945“,² Германците, во средината на јануари 1944 година, ќе преземат активности за организирање на месна самозаштита на Македонците во Егејскиот дел на Македонија. Се работеше за компромисен потег преземен од нивна страна, пред сè, да се анулира недостигот од оперативни единици, истовремено, барем формално, да ги удоволат константните бугарски барања за преземање на поенергични мерки за

¹ М-р Роберто Трајковски е вработен во СОУ „Таки Даскалот“, со адреса Борис Кидрич б.б. Битола, адреса на живеење: Цане Бујковски бр. 27 Битола. е-пошта: trajkovski.robert@yahoo.com.

² За ова види повеќе: Марјан Димитријевски, Политиката на Третиот Рајх кон Македонија 1933-1945. Институт за национална историја (скратено ИНИ), Скопје, 2001, 83-85.

да се заштити „бугарското население“³ во Егејскиот дел на Македонија, иако, тие беа свесни, дека тие имаа пропагандно-политичка заднина. Така, во извештајот од 29 февруари 1944 година, испратен од врховната команда на Групата армии Е до врховната команда на германската војска за Југоистокот, се вели: ‘Бугарите, во граничниот појас меѓу бугарската и германската окупациона зона во Македонија, водат беспопштена националистичка борба, сè со цел да постигнат етничка хомогеност на „македонските Бугари“, спрема чија територија на живеење имаат нескриени територијални претензии’... ‘за да го остварат сонот за „Голема Бугарија“...’⁴

На 15 јануари 1944 година командата „Солун-Егеј“ ќе добие наредба од страна на врховната команда на Групата армии Е да се отпочне со организирање на вооружени единици на „бугарското малцинство“ во Егејска Македонија, што, според планот, требаше да заврши до 1 април 1944 година. Целта беше Македонците да се во состојба самостојно да се заштитат од евентуални напади на „бандите“,⁵ се до пристигнувањето на дополнителни оперативни единици на Вермахтот во Грција. За оваа кислиншка формација што поскоро да стане оперативна, со истата наредба се бараше командата „Солун-Егеј“ да обезбеди одреден број на подофициери (од воената жандармерија) и преведувачи за нејзино раковдење и обука на нејзините припадници, додека нивните водачи се препорача да се прогермански настроени.⁶

Македонската месна самозаштита во Егејскиот дел на Македонија, според прелиминарните германски планови, ќе требаше да функционира во систем на организирани безбедносни-контролни пунктови под паролата „борба против комунизмот“. Вооружувањето, опремувањето

³ Еден од термините, како и термините „македонски Бугари“ и „бугарско население“ што ги користеа Германците за да ги означат Македонците, најмногу да им угодат на нивните сојузници Бугарите. Забелешка на авторот.

⁴ Oberkommando Heressgruppe E Ia Nr. 1078/44 g.Kdos. An OB Südost (Okdo.H.Gr.F). H.Qu., den 29. 2. 1944. Архив Вашингтон (натаму А В), Микрофилм (натаму М), Ролна (натаму Р) 182.

⁵ Термин користен од надлежните во Третиот Рајх за антифашистичките и ослободителните движења во окупирана Европа за време на Втората светска војна. Забелешка на авторот.

⁶ Oberkommando Heressgruppe E Ia/Ic Nr. 108/44 geheim. H.Qu., den 15. 1. 1944. Betr.: Bewaffnung bulgarischer Minderheiten. An Befehlshaber Saloniki-Ägäis (O.F.K. 395). AB, M T 311, P 196.

и обуката на македонската месна самозаштита во Егејскиот дел на Македонија ќе стане обврска на врховната команда на Групата армии Е и тоа претежно се правеше со запленета италијанска опрема и оружје. По издавањето на наведената наредба единиците на македонската месна самозаштита тактички ќе им се потчинат на германските околински команди во Костур, Воден и Лерин, меѓутоа, во исклучителни случаи, тие ќе смеат и самостојно да дејствуваат, но само по претходно добиена дозвола од страна на нивните претпоставени-Германци.

Идните задолженија на единиците на месната самозаштита на Македонците во Егејскиот дел на Македонија („National-bulg. Einwohnerschutzes“) беа допрецизирани на состанокот на кој присуствуваа и началникот на Бугарскиот генералштаб, генерал-лајтнант Константин Лукаш, како и врховниот командант на Групата армии Е, генерал-полковникот Александар Лер, кој се одржа на 19 март 1944 година. На овај состанок генерал-полковникот Лер ќе потенцира дека примарна обврска на македонската месна самозаштита треба да биде обезбедувањето на економските добра во сопственост на Македонците и ќе истакне дека таа, во никој случај, не смее да презема офанзивни дејствија во реоните каде што како мнозинство живее грчко население.⁷

Од негова страна генерал-лајтнантот Лукаш ги прифати ваквите ставови и забелешки на генерал - полковникот Лер истовремено ќе препорача со организирањето на единиците на месната самозаштита на Македонците да раководи СС мајорот Вернер Хајде, од „Командата на СС и полицијата во Грција“.⁸ Од врховната команда на Групата армии Е ќе го прифатат ова барање од бугарска страна иако немаа баш целосна доверба во СС мајорот Хајде, бидејќи сметаа дека во однос на „бугарското прашање“ во Грција е под силно влијание на неговиот советник д-р Жилев (?), за кој сметаа дека е доста тенденциозен. Наведените препораки договорени на состанокот од 19 март 1944 година, ќе им бидат испратени на сите германски воени команди под чија команда имаше или во иднина ќе има единици на македонската

⁷ Oberkommando Heersgruppe E. Ia Nr. 2184/44 g.Kdos. Betr.:Behandlung bulg. Minderheiten in Nordgrichenland. H.Qu., den 22. 3. 44. AB, M T 311, P 182.

⁸ Истото.

месна самозаштита.⁹ По овој состанок надлежен за организација на месната самозаштита на Македонците ќе стане „Командата на СС и полицијата во Грција“, која уште на 18 февруари 1944 година ќе препорача да се организираат националистички сили на „бугарското малцинство“.¹⁰

Понатамошниот тек на организирањето на македонската самозаштита во Егејскиот дел на Македонија не беше без потешкотии за Германците, сепак, тие до почетокот на септември 1944 година ќе успеат да организираат, барем формално, три „доброволни бугарско-македонски единици“ („Freiwillige Bulgaro-Mazedonischen Verbänden“) и тоа во Костурско, Воденско и Леринско, кои оперативно ѝ беа потчинети на командата „Солун-Егеј“. Овие квислиншки единици, составени од Македонци од Егејскиот дел на Македонија, во германската документација се среќаваат под различни имиња,¹¹ меѓутоа припадниците на овие единици меѓу себе се нарекуваат со традиционалното име комити, додека нивните водачи ги нарекуваат војводи.

Јадрото на месната самозаштита на Македонците во Костурско беа четирите постоечки македонско-бугарски комитетски чети во селата Загоричани, Куманичево, Сетома и Четирок, во чиј состав, според германската документација, во пролета 1944 година, имаше 680 милиционери. Нивното вооружување се состоеше од околу 600 пушки, кои по капитулацијата на фашистичка Италија, Германците ќе ги складираат во пет складишта во околината на Костур за тие истите да не можат да преземаат одмазднички акции спрема месното влашко и грчко население.¹² Иако не поседуваме прецизни податоци за нивната бројна состојба, ако го анализираме шематскиот приказ за структурата и организацијата на странските и квислиншките единици во составот

⁹ Oberkommando Heersgruppe E. Ic an Ia. 21. 3. 44. Истото.

¹⁰ Fernschreiben. +HMPXV NR. 412 24. 2.:4 1845=. An OBKDO. H. E. Saloniki. Bezug: Dort. Fs. Vom 18. 2. 44. Der Hoeh. SS-U. Pol. Fhr. Grld, Gez. Schimana, S-Brig.F. U. Gen. Maj. D. W-SS++. Истото.

¹¹ Вооружени единици на „бугарското малцинство“; месна самозаштита на „бугарското население“; „националистички сили на бугарското малцинство“; „I-III доброволни македонски баталјони на ВМРО со седиште во Костур, Лерин и Воден“. Забелешка на авторот.

¹² Fernschreiben! An O.B. Südost (Okdo.H.Gr.F)-Ic/AO. Betr.: Bewaffnung bulgarischer Minderheiten. geh. v. 44. AB, M T 311, P 182.

на Групата армии Е од летото 1944 година, можеме да заклучиме дека во составот на т.н. I костурски баталјон, според оружјето со кое располагаше, а се работеше за 1.620 пушки, 8 артилериски орудија и 16 минофрлачи, имаше повеќе од 1.000 милиционери.¹³

Активностите околу организирањето на т.н. II лерински баталјон започнаа по барањето на началникот на Бугарскиот генералштаб, генерал-лајтнант Лукаш од 17 февруари 1944 година за преземање на поенергични мерки од германска страна за заштита на „бугарското население“ од околината на Лерин, кое по завршувањето на германско-бугарската воена операција „волк“¹⁴ и повлекувањето на бугарските единици од германската окупациона зона во Егејскиот дел на Македонија, станало жртва на теророт и самоволието на грчките андартски банди и ќе започне масовно да бега во областите во Македонија кои беа под бугарска управа.¹⁵ Истото прашање повторно беше актуелизирано од страна на командантот на Бугарската 15. дивизија со седиште во Битола, генерал-мајорот Иван Маринов, кој повлекувањето на четата на истата дивизија од селата Горно и Долно Клештино (јужните падини на Баба) го условуваше со потребата за концентрација на дополнителни германски единици во тој реон, бидејќи, наводно, стравувал дека по нејзиното повлекување грчките андартски банди ќе преземат одмазднички акции спрема Македонците во Леринско.¹⁶

По ова барање на генерал-мајорот Маринов, врховната команда на Групата армии Е ќе го забрза процесот на формирање на месната самозаштита на Македонците во Леринско („bulgarischen Selbstschutz-Bataillons“), на чие чело ќе стои германски командир, сепак, т.н. II

¹³ Übersicht und Gliederung der fremdländ und landeseigenen Truppen und Verbände. Oberbefehlshaber Südost (Okd. Heeresgruppe F). Ia/Id Nr. 800/43 g. Kdos. Gliederungen Oberbefehlshaber Südost und Oberkommando Heeresgruppe F.

¹⁴ Се реализираше во граничниот појас меѓу германската и бугарската окупациона зона во Мегленско меѓу 16 и 21 јануари 1944 година. За ова види повеќе: Томо Ристевски, Германско-бугарската офанзива во Меглен во светлината на најновата германска документација од архивот Вашингтон. Гласник на Институтот за национална историја (скратено ГИНИ), XVII/1, Скопје 1973.

¹⁵ bulgarischere verbindungs-offizier beim Oberkommando der Heersgrupe E an den Chef des Generalstabs der Heersgrupe E. Den 17. II. 1944. AB, M T 311, P 182.

¹⁶ Oberkommando Heersgrupe E An den Korpsgruppe Saloniki (OFK 395). Ia Nr. 3333/44 geh. H.Qu., den 22. 4. 44. Истото.

лерински баталјон никогаш не стана оперативен.¹⁷ Во крајот на мај и почетокот на јуни 1944 година Германците во Леринско ќе се обидат да вооружат четири македонски села: Прекопана (80 пушки), Сребрено (70 пушки), Заеленич (172 пушки и 7 митралези) и Мокрени (120 пушки), меѓутоа тамошното население оружјето веднаш ќе им го предаде на борците на ЕЛАС.¹⁸ Не ќе помогнат ниту притисоците на Германците како во с. Ајтос каде стрелаа 18 лица поради тоа што локалното население не сакаше да организира месна самозаштита.¹⁹

Во крајот на мај и во почетокот на јуни 1944 година се зајакнаа активностите на германските окупатори и бугарските агенти за вооружување на Македонците во Воденско. За успешно реализирање на таа задача, Германците во Воденско ќе го донесат харизматичниот Андон Калчев. Тој, со поддршка на резервниот офицер на бугарската војска Никола Ребљивјански и СС офицерите Хајде, Хелман и Деглер, како и на некои други приврзаници на бугарската пропаганда од македонско потекло, ќе успее да вооружи повеќе македонски села во Воденско, со што, во средината на јуни 1944 година, беше формиран т.н. III воденски баталјон, или „Трета македонска дружина (баталјон)“, кој беше под команда на германскиот капетан Макс.²⁰ Јадрото на оваа квислиншка формација, составена исклучиво од Македонци од Воденско и Мегленско позната уште под името „Охрана“ („Заштита“), ја сочинуваа 25-30 лица, кои за таа потреба специјално пристигнаа од Битола на чело со воздухопловниот офицер на бугарската армија Ѓорѓи Димчев. Во почетокот во Воденско беа вооружени околу 300 Македонци во селата Јаворјани, Ошљани, Месимир, Гугово, Нисија и

¹⁷ Der Chef des Generalstabs der Heersgruppe E An den Königl. bulgarische Verbindungsoffizier beim Obermooommando der Heersgruppe E. Ia Nr. 3529/44. H.Qu., den 28. 4. 1944. Истото.

¹⁸ Извештај од Околинскиот комитет на КПГ за Леринско за ситуацијата во околината доставен до Македонското биро на КПГ. Д-р Ристо Кирјазовски, Егејска Македонија во НОВ. 1 јануари 1944-31 август 1944. Том 7, книга 2. Превод, редакција, коментар на д-р Ристо Кирјазовски. Архив на Македонија, Скопје, 1998, док. бр. 88, 179.

¹⁹ Политички организационен извештај на Околинскиот комитет на КПГ за Леринско доставен до Македонското биро на КПГ. Д-р Ристо Кирјазовски, Егејска Македонија во НОВ. 1 јануари 1944-31 август 1944. Том 7, книга 2... док. бр. 113, 232.

²⁰ Ташко Мамуровски, Бугарската пропаганда во Југозападна и Централна Егејска Македонија (1941-1944), ИНИ, Скопје, 1989, 120.

Теово, како и 100 мина во градот,²¹ меѓутоа, според германската документација, т.н. III воденски баталјон беше вооружан со 702 пушки, 10 артилериски орудии и 2 минофрлачи што значи дека до почетокот на август 1944 година нивниот број ќе порасне до 700.²² Примарна задача на т.н. „Трета македонска дружина“ беше да го обезбеди железничкиот и патниот сообраќај меѓу Солун и Битола. Во истиот период (почетокот на јуни 1944 година) беа направени обиди од Германците и бугарските агенти да се вооружат и македонските селани од Гуменциско и Еницевардарско. Ќе вооружат 2-3 села, односно 30-35 Македонци.²³

Приврзаниците на Ванчо Михајлов („IMRO-Bewegung“) од Егејскиот дел на Македонија, од кои најистакнат беше Андон Калчев,²⁴ имаа клучна улога при организирањето на месната самозаштита на Македонците во Егејскиот дел на Македонија. Во прилог им одеше ултимативното решение на Комунистичката партија на Грција (скратено КПГ) од крајот на април 1944 година да се расформира Славјано-македонскиот народно-ослободителен фронт (скратено СНОФ) формиран во Леринско и Костурско, во есента 1943 година, кој дотогаш многу придонесе да се разобличи великобугарската пропаганда на таа територија.²⁵ Германските документи говорат дека тие колаборираа со Германците, на кои често пати им се жалеа дека имаат недостиг од професионален офицерски и подофицерски кадар,

²¹ Ташко Мамуровски, Бугарската пропаганда во Југозападна и Централна Егејска Македонија (1941-1944)...1989, 116.

²² Übersicht und Gliederung der fremdländ und landeseigenen Truppen und Verbände. Oberbefehlshaber Südost (Okd. Heeresgruppe F). Ia/Id Nr. 800/43 g. Kdos. Gliederungen Oberbefehlshaber Südost und Oberkommando Heeresgruppe F., Христо Андоновски, Македонците под Грција во борбата против фашизмот (1940-1944). ИНИ, Скопје, 1968, 176.

²³ Ташко Мамуровски, Бугарската пропаганда во Југозападна и Централна Егејска Македонија (1941-1944)...116.

²⁴ Андон Калчев е роден во 1910 година во костурското с. Жужелци. По Втората балканска војна неговата фамилија се преселува во Бугарија каде се стекнал со високо образование. По започнувањето на Априлската војна 1941 година станал офицер на бугарската војска и пристигнал во Егејскиот дел на Македонија каде започнал да ја шири бугарската пропаганда. Извршил огромно влијание со својата активност при формирањето на македонско-бугарските комитетски чети во март 1943 година во Костурско и Леринско. Ташко Мамуровски, Бугарската пропаганда во Југозападна и Централна Егејска Македонија (1941-1944)...11.

²⁵ Истото...68.

кои би ги планирал и реализирал акциите на месната самозаштита. Од друга страна пак, Германците истите ќе ги предупредат да го оневозможат продорот на комунистичките идеи во нивните редови, во никој случај да не соработуваат со ЕЛАС и да не преземаат било какви одмазднички акции спрема грчкото население.²⁶

Како што веќе напоменавме, организирањето на месната самозаштита на Македонците во Егејскиот дел на Македонија, за Германците не беше без потешкотии. Во средината на 1944 година Покраинскиот комитет на Комунистичката партија на Грција за Македонија за да ги привлече кон себе Македонците и за да не дозволи да се приклонат кон бугарската пропаганда, ќе дозволи формирање на посебни македонски единици во рамките на ЕЛАС што најде на голем одглас кај Македонците. Веднаш, поголем број на дотогашни припадници на македонската самозаштита ќе се приклучат кон единиците на ЕЛАС.²⁷

Откако една полковска група на 7. СС полициски оклопно-гренадерски полк ќе го напушти Костурско, во почетокот на мај 1944 година, „бугарската милиција“ од тој крај, која според германската документација изнесуваше 1.100 луѓе, ќе дозволи 28. полк на ЕЛАС без борба да ги ослободи градовите Костур и Рупишта.²⁸ Од костурската милиција за време на таа акција борците на ЕЛАС ќе одземат 350 пушки и автомати поради што таа била разнебитена и со паднат елан. Биле заробени 50 милиционери, меѓу кои и двајцата главатари: Христо Насковски и Дине Ќосев, кои биле осудени на смрт со стрелање.²⁹ По борбите околу Костур и Рупишта, од месните чети на македонската самозаштита сè уште активни биле 5 чети кои биле вооружени со околу 350 пушки и 10 автомати, во селата Тиолишта,

²⁶ Befhelshaber Saloniki- Ägäis (Oberfeldkdr. 395) An Okdo. Heersgruppe E Ia. Ia 1805-3667/44 geh. Betr: Aufstellung bulg. Milizen. Bezug: Okdo. HgrE/Ia/Ic 108/44 geh. H.Qu., den 30. 3. 44. AB, M T 311, P 182.

²⁷ Како резултат на оваа одлука, на 16 јуни 1944 година на Кајмакчалан е формиран македонскиот баталјон за Воденско, додека на 20 јули 1944 година Костурско-леринскиот македонски баталјон. Христо Андоновски, Македонците под Грција во борбата против фашизмот (1940-1944)...177, 181.

²⁸ Kriegstagebuch Nr. 2 der Oberkommando Heeresgruppe E/Ia. Band 1. 5.1944.- 30. 6. 1944. 65027/6. AB, M T 311, P 177.

²⁹ Ташко Мамуровски, Бугарската пропаганда во Југозападна и Централна Егејска Македонија (1941-1944)...78.

Черешница и Сетома 100-120 пушки и 5-6 автомати.³⁰ Јаки упоришта на милицијата и понатаму останаа селата Четирок и Загоричани.³¹ Истото се случуваше и во Воденско. На 31 мај 1944 година ЕЛАС ќе успее да заземе еден безбедносен пункт на милицијата северозападно од Воден и да разоружа 100 милиционери.³²

Поради ваквиот однос на македонската самозаштита, посебно во Костурско, германските воени органи ќе спроведат детална истрага, а еден од водачите на костурската милиција, Лука Дамјанов, ќе го уапсат и ќе го стрелаат како „виновник“ поради индолентниот однос на македонската самозаштита при последните случувања во Костурско.³³ Од страна на „Командата на СС и полицијата во Грција“ која го имаше главниот збор при организирањето на македонската месна самозаштита, беше констатирано: „Македонските Бугари“ се целосно неактивни во борбата против ЕЛАС. Претходно вооружени од страна на Италијанците 1.000 „Македонски Бугари“, предводени од нивните водачи под влијание на комунистите масовно пристапуваат кон „бандите“, или без борба им го предаваа своето оружје. „Поради тоа, се препорачува да се обрне посебно внимание при организирањето на новите групи и во нив да се мобилизираат само докажани борци против ‘бандите’...“³⁴

Во врска со истото прашање се разговараше и во командата на Корпусната група Солун, меѓу офицерот за операции при командата, мајорот Шрем, офицерот за разузнавање при командата мајорот Хамер и одговорниот за организирање на единиците на месната самозаштита на Македонците во Егејскиот дел на Македонија, СС мајорот Вернер Хајде, од „Командата на СС и полицијата во Грција“, на 4 јуни 1944 година.³⁵ СС мајорот Хајде за односот на месната самозаштита на

³⁰ Извештај од околинскиот комитет на КПГ за Костурско во јуни 1944 година. Д-р Ристо Кирјазовски, Егејска Македонија во НОВ. 1 јануари 1944-31 август 1944. Том 7. книга 2... док. бр. 132, 252.

³¹ Извештај од околинскиот комитет на КПГ за Костурско во врска со ситуацијата во околината, дејноста на организацијата и сл. Истото... док. бр. 178, 345.

³² Kriegstagebuch Nr. 2 der Oberkommando Heeresgruppe E/а. Band 1. 5.1944.- 30. 6. 1944. 65027/6. АВ, М Т 311, Р 177.

³³ Ташко Мамуровски, Бугарската пропаганда во Југозападна и Централна Егејска Македонија (1941-1944)...79.

³⁴ Einsatz antikomm. Frw. Verbände. Ic Nr. 8002 geheim. АВ, М Т 311, Р 177.

³⁵ Volksbulgaren in Kastoria. Истото.

Македонците од Костурско ќе го обвини локалниот германски командант кој не им дозволуваше ниту да влезат во Костур. Тој, беше со мислење дека на припадниците на месната самозаштита од Костурско може да се смета во иднина и дека може да им се достави дополнително оружје, меѓутоа дека треба повеќе да се поработи на нивната структура, па затоа ќе предложи да се формираат покомпактни единици кои ќе се обезбедуваат меѓусебе не така оддалечени безбедносни пунктови, за да можат меѓусебе да си помагаат ако тоа е потребно. Што се однесува до вооружувањето на месната самозаштита, на истиот разговор беше заклучено дека тоа не ги задоволува потребите на истата. На секои 100 милиционери им следувале: 1 тежок митралез, 2 лесни пушкомитралези и еден автомат. Исто така, беше изложен планот на Командата на СС и полицијата во Грција во Костурско, Леринско и Воденско да вооружи 1800 милиционери и да се преземат засилени активности за организирање на месната самозаштита во Леринско и Воденско.³⁶ Офицерот за операции при командата на Корпусната група Солун, мајорот Шрем, ќе ги прифати ваквите ставови на СС мајорот Вернер Хајде и ќе вети дека ќе го стопира веќе испланираното разоружување на македонската месна самозаштита, притоа посебно ќе се заложува, со цел дополнително да не се влоши воено-политичката состојба во Егејскиот дел на Македонија тие да не преземаат било какви одмазднички акции спрема грчкото население.³⁷

Улогата на македонската месна самозаштита во воените операции на Германскиот вермахт беше од дефанзивна природа. Таа најчесто обезбедуваше безбедносно-контролни пунктови на одредени витални сообраќајници, како патниот правец Костур-Соровичево, или објекти што беа од посебен воено-економски интерес за Третиот Рајх, сепак, често пати се случуваше македонските милиционери да зеамат учество во офанзивни акции на Вермахтот и преземаа самостојни акции против 9. и 10 дивизија на ЕЛАС, кои својот кадар го мобилизираа во Егејскиот дел на Македонија, грчките националистички банди, или преземаа одмазднички акции. Една од најозлогласените акции, во која учество ќе земе месната самозаштита на Македонците од Егејскиот дел на Македонија, беше масакрот во Клисуреа.

³⁶ Истото.

³⁷ Истото.

По извршениот напад од страна на единици на ЕЛАС врз двата вода на I баталјон од 7. СС полициски оклопно-гренадерски полк на 5 април 1944 година во месноста „Даули“, во превојот Клисуре, при што загинаа 7 германски војници, додека 8 беа ранети, нивниот командант СС-полковникот Карл Шумерс, формираше борбена група, на која доброволно ќе ѝ се приклучат и милиционери од околните македонски села, со цел да ги открие и уништи единиците на ЕЛАС во оклината на влашкото гратче Клисуре.

По започнувањето на германската потеря, на 6 април 1944 година, локалната единица на ЕЛАС ќе се повлече кон Клисуре, од каде со жесток пушкотралески и минофрлачки оган ќе ги нападне Германците. СС-полковникот Шумерс, за да избегне непотребни жртви, ќе возврати на нападот со отворање на оган од тешкото вооружување на борбената група (еден минофрлачки вод, еден лесен артилериски вод со 4 орудија, половина вод со противвоздушна артилерија од 2 см и две одделенија со 4 тешки митралези). По 30-минутната салва, Германците, кои напаѓаа од правец на македонското село Бобишча, ќе забележат дека борците на ЕЛАС и дел од локалното население ја напуштаат Клисуре, па поради тоа СС-полковникот Шумерс ќе нареди неговата борбена група веднаш да влезе во местото, каде што, во знак на одмазда, ќе изгори над 200 куќи и стрела 215 жители на селото, од кои: 9 бебиња до една година, 29 деца до 5 години и 39 старци од 60 до 90 години.³⁸ Од подоцнежниот извештај за случувањата во Клисуре на СС-полковникот Шумерс дознаваме дека „бугарските милиционери“ први ќе влезат во Клисуре и на есесовците им ги покажуваа куќите во кои живеат симпатизери на комунистите.³⁹

Како резултат на развојот на народноослободителната и антифашистичка борба, смената на воено-политичкиот курс на царска Бугарија и поразите на Германскиот вермахт скоро на сите фронтови на европското боиште, во почетокот на септември 1944 година месната самозаштита на Македонците во Егејскиот дел на Македонија започна нагло да се распаѓа.

Според германската документација, по нападот на ЕЛАС врз безбедносно-контролните пунктови југоисточно од Костур, на 1

³⁸ Liste der Opfer von Klisura nach Stand vom 5. 4. 1944. АВ, М Т 311, Р 196.

³⁹ SS. Pz. Gren. Rgt. 7. Br. Tg. Nr. 534/44 g. Regt. St. Qu., den 3. Juni 1944. Betr.: Aktion Klisura. Meldung des Rgt.-Kdr. SS. Pz. Gren. Regt. 7. Истото.

септември 1944 година, 25 македонски милиционери ќе им се придружат на ЕЛАС.⁴⁰ Истото се случуваше и во наредните денови, поради што на преостанатите милиционери во Костурско, Германците ќе им наредат да го предадат оружјето, меѓутоа повеќето од нив беа разоружани од страна на ЕЛАС.⁴¹ Само во Костурско од разоружаните милиционери, ЕЛАС ќе одземе 1.500 пушки.⁴² Причина за ваквите појави во Костурско беше просветно-разбивачката дејност на ЕЛАС, кои припадниците на македонската месна самозаштита, организирана од Германците ги информираа за успехите на ЕЛАС и развојот на воено-политичката ситуација во Европа. Применувајќи ги ваквите мерки, раководителите на движењето на отпорот, без големи потешкотии, ја разоружаа месната самозаштита на Македонците во сите села во Западна Егејска Македонија.⁴³ Во еден германски воен извештај, од 5 септември 1944 година, дури се истакнува дека во нападот на една германска моторизирана колона од страна на ЕЛАС во превојот Клисура, учество ќе земат и поранешни припадници на „бугарската милиција“.⁴⁴

Повеќето од 400-те милиционери во Воденско, по капитулацијата на царска Бугарија ги блокираа и разоружаа Германците при обидот да се повлечат на Кајмакчалан, додека помал број од нив преминаа на страната на ЕЛАС со своето оружје.⁴⁵ До последно со Германците во Воденско останаа околу 60 милиционери, кои во крајот на септември

⁴⁰ Kriegstagebuch Nr. 2 der Oberkommando Heeresgruppe E/а. Band 1. 7.1944.- 30. 9. 1944. 65027/7. АВ, М Т 311, Р 180.

⁴¹ Истото.

⁴² Извештај на Обласното биро на КПГ за Македонија до Политбирото на ЦК КПГ за ситуацијата во организацијата. Д-р Ристо Кирјазовски, Егејска Македонија во НОВ. 1 јануари 1944-31 август 1944. Том 7. книга 3. Превод, редакција, коментар на д-р Ристо Кирјазовски. Архив на Македонија Матица Македонска, Скопје, 1998, док. бр. 10, 83.

⁴³ Ташко Мамуровски, Квислиншки и националистички организации во Егејскиот дел на Македонија во Втората светска војна. Печатница „Гоце Делчев“ А.Д. Скопје, 2001, 150.

⁴⁴ Kriegstagebuch Nr. 2 der Oberkommando Heeresgruppe E/а. Band 1. 7.1944.- 30. 9. 1944. 65027/7. АВ, М Т 311, Р 180.

⁴⁵ Извештај на Околинскиот комитет на КПГ за Воденско до Обласното биро на КПГ за Македонија за политичката, организационата и за воената активност. Д-р Ристо Кирјазовски, Егејска Македонија во НОВ. 1 јануари 1944-31 август 1944. Том 7. книга 3...док. бр. 11, 88.

1944 година беа префрлени во с. Сорович, но и тие ќе се приклучат кон ЕЛАС.⁴⁶

По ваквиот развој на настаните, на 14 септември 1944 година, врховната команда на Групата армии Е ќе испрати наредба до „Командата на СС и полицијата во Грција“ и LXXXXI армиски корпус⁴⁷ за посебни намени, да ги растураат постоечките „бугарско-македонски доброволни единици“ во околината на Кожани, Суровичево и Воденско. Дотогашното оружје на македонската месна самозаштита Германците планираа да го искористат за вооружување на нивните единици за брза интервенција. Врховната команда на Групата армии Е со истата наредба бараше прецизни податоци за оружјето одземено од разоружените македонски милиционери. Фактички, со оваа наредба на врховната команда на Групата армии Е, месната самозаштита на Македонците во Егејскиот дел на Македонија, која оперативно и тактички влегуваше во составот и структурата на Германскиот вермахт, престана да постои.

Резиме

Врховната команда на Групата армии Е во пролетта и летото 1944 година ќе преземе активности за организирање на месна самозаштита на Македонците во Егејскиот дел на Македонија. Тоа беше направено поради недостигот од оперативни единици и да се анулираат бугарските барања за преземање на поенергични мерки за заштита на Македонците во Егејскиот дел на Македонија. Во основа, се работеше за неуспешен германски обид да се мобилизираат Македонците за „борба против комунизмот“ бидејќи повеќето од тешко формираните единици на македонската месна самозаштита, поради просветно-разбивачката дејност на ЕЛАС, беа разоружани од нивна страна.

Во почетокот на септември 1944 година месната самозаштита на Македонците во Егејскиот дел на Македонија започна нагло да се распаѓа.

⁴⁶ Извештај на Околинскиот комитет на КПГ за Воденско до Обласното биро на КПГ за Македонија за политичката, организационата и за воената активност. Истото. док. бр. 67, 196.

⁴⁷ LXXXXI армиски корпус беше формиран на 20 август 1944 година со реорганизација на дотогашната „Корпусна група Солун“, во чие оперативно подрачје спаѓаше Западна и Централна Егејска Македонија, или дотогашното оперативно подрачје на „Корпусната група Солун“. Generalkommando LXXXXI. АК. Ia Nr. 7819. Anlage 113. АВ, М Т 311, Р 180.

Затоа, на 14 септември 1944 година, врховната команда на Групата армии Е ќе испрати наредба до „Командата на СС и полицијата во Грција“ и LXXXXI армиски корпус за посебни намени, да ги разоружаат постоечките „бугарско-македонски доброволни единици“ во околината на Кожани, Суровичево и Воден.

Zusammenfassung

Das Oberkommando der Gruppe Armeen E im Frühjahr und Sommer 1944 wird sich verpflichten, die Selbstverteidigung der Mazedonier im Ägäischen Teil Mazedoniens, oder ‘Ohrana’-einheiten zu organisieren. Es wurden Mängel an den operativen Einheiten festgestellt, und zur Annullierung der Bulgarischen Anträge auf verstärkte Maßnahmen gesetzt zur „Bulgarischen Bevölkerung“ im Ägäis, um diesen Teil von Mazedonien zu schützen. Im Grunde genommen war es ein erfolgloser Versuch der Deutschen, zur Mobilisierung der Mazedonier „kämpfen gegen den Kommunismus“. Da die schwierigsten Einheiten den mazedonischen lokalen Selbstschutz bildeten, für Bildungs-zerschlagende Aktivität der ELAS, wurde diese von deren Seite entwaffnet.

Die Rolle des Mazedonischen Schutzes, der kommunalen Selbstverwaltung in militärischen Operationen der deutschen Wehrmacht, übernahm eher einen defensiven Charakter. Sie sicherten normalerweise bestimmte Sicherheits-Checkpoints, lebenswichtige Straßen, die von besonderem militärischen und wirtschaftlichen Interesse des Dritten Reiches waren.

Anfang September 1944 begann die lokale Sicherung der Mazedonier im Ägäischen Mazedonien schnell zu zerfallen. Daher wird, am 14 September 1944 das Oberkommando der Gruppe Armeen E den Befehl erteilen and das „SS und Polizei Kommando in Griechenland“, und dem LXXXXI Armeekorps für besondere Zwecke, bestehende „Bulgarisch-Mazedonischen freiwillige Einheiten“ zu entwaffnen im Gebiet Kozani, Surovichevo und Voden.